

A DEBRECENI
DÉRI MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

2019

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI LXXX.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM KIADVÁNYAI LXXX.

A DEBRECENI DÉRI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

ANNALES MUSEI DEBRECENIENSIS
de Friderico Déri nominati

2019

SZERKESZTETTE:
LAKNER LAJOS

MUNKATÁRS:
ANGI JÁNOS

OLVASÓSZERKESZTŐ:
SZABÓ ANNA VIOLA

DEBRECEN, 2019

Kiadja a Déri Múzeum
Felelős kiadó: dr. Angi János
Fordító: Debreczeni Ádám

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

Technikai szerkesztés:
Járom Kulturális Egyesület
Borítóterv és nyomdai előkészítés: Szakács János

© Szerzők, 2019
© Déri Múzeum, 2019

HU ISSN 0418-4513 A debreceni Déri Múzeum Évkönyve

Eredeti tipográfiai terv: Dallos Csaba

Nyomta a KAPITÁLIS Kft. Debrecen
Felelős vezető: ifj. Kapusi József

TARTALOM

TERMÉSZETTUDOMÁNY

Mező Szilveszter: Katalógus a Déri Múzeum Mammalia-gyűjteményéhez. Az emlőstani gyűjtemény összetétele (2019)	7
Novák Tibor József: Oláh Gábor herbárium a Déri Múzeum irodalomtörténeti gyűjteményében	19

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNY

Erős Vilmos: Szabó István a magyar történeti irodalomban	27
Kovács József Dénes – Ösz Attila: Debrecen 1944. június 2-i bombázása – egy szemtanú feljegyzései	57
Novák Ádám: Főpapi pecsétek az 1439 és 1457 között kelt sokpecsétes okleveleken	79
Pál Csaba: „Kossuth Lajossal koczintott Furman János”. Adalékok egy Kossuth-ereklye lehetséges történetéhez	89

IRODALOMTUDOMÁNY

Bakó Endre: Tóth Árpád és Oláh Gábor baráti kapcsolata	95
--	----

KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIA

Szabó Anna Viola: Kék reflexek. Sesztina Jenő és felesége egyiptomi utazása képekben	103
--	-----

MÚZEUMPEDAGÓGIA, MÚZEUMTÖRTÉNET

Aranyi Fruzsina: A múzeumok kínálatának megjelenése a pedagógusok fókuszában	123
Kerekes-Bíró Éva: Adalékok Julow Viktor Déri múzeumi éveéhez	139

A DÉRI MÚZEUM KIÁLLÍTÁSAI 2018-BAN

Mező Szilveszter: Erdő és múzeum. Gondolatok az állandó természetrajzi kiállításról	161
---	-----

Szabó Anna Viola: „Jer, barátom! lépegessünk / Kis kertednek útain...” Tervek és tapasztalatok az állandó kiállítás irodalmi termében	173
Magyari Márta - P. Szászfalvi Márta: Párhuzamosok találkozása. A magyar népi kerámia emlékei két magángyűjteményben.....	179
Korompai Balázs: 1849 emlékezete a Déri Múzeumban	185
Veisz Bettina: „Egyszer volt...” Mesés (B)irodalom.....	193
Nagy T. Katalin: Tisztelt Németh Lajos professzor! Az Antal–Lusztig-gyűjtemény 50 éves!	199
Novák Ádám: A hónap érme	203

GYŰJTEMÉNYI MUNKA 2018-BAN

Mező Szilveszter: Cecidiumok a Déri Múzeum Naturália-gyűjteményében	205
Mező Szilveszter: A természetrajzi és környezetismereti gyűjtemény jelentősebb gyarapodása 2018-ban	209
Lovas Márton Levente: A tiszántúli flórakutatók és dr. Soó Rezső	211
Ormosi Viktória: Gyűjteményi munka és gyarapodás az Iparművészeti gyűjteményben.....	215
Végh Loretta Vivien – Novák Ádám: A Magyar Postatakarékpénztár 10 Koronás pénzjegye 1919-ből.....	217
Birkásné Vincze Rita: A Déri Múzeum munkatársainak bibliográfiája 2018.....	219

CONTENT	227
----------------------	------------

Novák Ádám

FŐPAPI PECSÉTEK AZ 1439 ÉS 1457 KÖZÖTT KELT SOKPECSÉTES OKLEVELEKEN*

BEVEZETÉS

Harmincöt éve jelent meg az az összefoglaló munka, amelyet teljes egészében a középkori főpapi pecsétek elemzésének szenteltek. A Bodor Imre, Fügedi Erik és Takács Imre nevével fémjelzett kötet az MTA Művészettörténeti Kutató Csoport műanyag pecsétmásolati gyűjtemény (V8) anyagát vette forrásul.² A 79 darab pecsét mindegyike ún. pontifikális pecsét, a másolatok zöme az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában őrzött okleveleken található pecsétekről készült. A 21 fotótáblán közölt képek mindmáig e speciális források legteljesebb katalógusát alkotják. Kiegészítésként csupán néhány kiállítási katalógust sorolhatunk ide,³ illetve a sokpecsétetes okleveleket ismertető tanulmányokat, elsősorban Lövei Pálnak köszönhetően.⁴ Ő volt az, aki

rámutatott arra is – amit korábban már Bodor Imre is tapasztalt –, hogy a pontifikális pecsétek használata a 15. század során folyamatosan háttérbe szorult a címeres gyűrűspecsétekkel szemben. Mindez kimondottan igaz a sokpecsétetes oklevelekre: Lövei gyűjtése szerint a 15. században mindössze három darab pontifikális pecsét lenyomata szerepelt e diplomákon.⁵

A fentiek alapján nem állíthatjuk, hogy a történettudományt vagy a művészettörténetet ne foglalkoztak volna a középkori egyháznagyok pecsétjei. Ennek oka, hogy a főpapi pecsétvésetek magas színvonalú ötvösmunkának tekinthetők, ezért páratlan forrását jelentik az egyes korszakok művészeti elemzésének.⁶ Ennél már kisebb jelentőséget tulajdonítottak a gyűrűspecséteknek, melyeknek elsősorban nem művészettörténeti, hanem történettudományi – pecsétani, prozopográfiai, archontológiai, társadalomtörténeti – forrásértékük van. Annak érdekében, hogy valós eredményeket tudjunk felmutatni a fenti témákban a pecsétek segítségével, egy-egy korszak teljes pecsétanyagát ismernünk kell. Szintén Lövei Pál vetette fel, hogy a gyűjtés „első lépéseként magától értetődően adódik az úgynevezett sokpecsétetes oklevelek feldolgozása, amely [...] viszonylag kis fáradsággal a legnagyobb eredménnyel kecsegtet”.⁷ Annál is inkább, hiszen a magyar középkori pecsétek legnagyobb használható kereső felülete, a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltárának (OL) Diplomatikai Levéltára és Diplomatikai Fényképgyűjteménye (DL–DF)⁸, csak az adott oklevél kiadóját tünteti fel, a sokpecsétetes oklevelek esetében pedig csak a legritkább esetben szere-

* A szerző az MTA–DE Lendület „Magyarország a Középkori Európában” Kutatócsoport tagja.

² BODOR Imre, FÜGEDI Erik, TAKÁCS Imre: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján*, Budapest, 1984.

³ *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382*, szerk. MAROSI Ernő, TÓTH Melinda, VARGA Livia, Budapest, 1982.; *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437, II. kötet Katalógus*, szerk. BEKE László, MAROSI Ernő, WEHLI Tünde, Budapest, 1987.; BÁNDI Zsuzsanna: *A Magyar Országos Levéltár Jagelló-kori pecsétkiállításának katalógusa* (1991. szeptember 20–1992. június 30.), Levéltári Közlemények, 64. (1993) 107–142.; BÁNDI Zsuzsanna: *A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa* (1990. április 6–október 6.), Levéltári Közlemények, 62. (1991) 57–150.; *Megpecsételt történelem: középkori pecsétek Esztergomból*, szerk. HEGEDŰS András, Esztergom, 2000.

⁴ LÖVEI Pál: „...jelen levelünket ...szokott pecsétjeinkkel meg is erősítettük ...” – *Sokpecsétetes oklevelek megpecsételési folyamata*, In: „A feledés árja alól új földeket hódítok vissza”: Írások Tímár Árpád tiszteletére, szerk. BARDOLY István, JURECSKÓ László, SÜMEGI György, Budapest, 2009. 109–117.; LÖVEI Pál: *Sokpecsétetes oklevelek a 14–15. századi Magyarországon*, *Ars Hungarica*, 39. (2013) 2. sz. 137–144.; A további munkákat l. Uo. 140. 8. jegyzet. Kiegészítésként: LÖVEI Pál, TAKÁCS Imre: *Egy 1358. évi dubrovnikai sokpecsétetes oklevél pecsétjei*. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solmyosi László tiszteletére I–II*, szerk. BÁRÁNY Attila, DRESKA Gábor, SZOVÁK Kornél. Budapest–Debrecen, 2014. I. 131–146.; ENGEL Pál, LÖVEI Pál: *A magyar királyi és az osztrák hercegi család 1380. évi házassági szerződésének két sokpecsétetes oklevele*, *Ars Hungarica*, 41. (2015) 2. sz. 117–133.

⁵ LÖVEI, Sokpecsétetes... i. m. 140.

⁶ Példaként Marosi Ernő nagyívű munkáját említenénk, aki szintén számos főpapi pecsétre hivatkozik, s közöl is: *Magyarországi Művészet 1300–1470 körül I–II*, szerk. MAROSI Ernő. Budapest, 1987. (A magyarországi művészet története 2).

⁷ LÖVEI, Sokpecsétetes... i. m. 138.

⁸ A Hungaricana adatbázisán belül: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/> – Letöltés ideje: 2019. március.

halálával, majd Mátyás király megválasztásával lezárult egy olyan korszak, amely hosszú távra rögzítette az ilyenfajta oklevéladási gyakorlatot. Kumorovitz Lajos Bernát munkájából pedig ismert, hogy Mátyás király okleveleiről rövid idő alatt eltűnnek a gyámpecsétek.²¹ Továbbá – mint azt egy korábbi tanulmányomban már kifejtettem²² – ennek a korszaknak a pecsétanyagáról rendelkezünk a legkevesebb ismerettel.

Gyűjtésem célja, egy kritikai jegyzék összeállítása a sok- és többpecsés oklevelekről. A fenti kritériumok alapján összegyűjtött oklevelek száma összesen eddig 69 darab.²³ Érdemes megjegyezni, hogy az oklevelek több mint felét – 35 darabot – külföldi levéltárakban őrzik. A DL–DF adatbázisban ezen oklevelek csak fekete-fehér, mikrofilmekről készült képeken keresztül vizsgálhatóak, a pecsétek pedig egyáltalán nem kutathatóak.²⁴ Ezért tartom fontosnak, hogy az elemzésbe bevont okleveleket és a rajta lévő pecséteket az érdeklődők számára elérhetővé tegyem.

A kutatási projekt – vagyis a gyűjtés, rendszerezés, feldolgozás – még korántsem zárult le. Ennek elsődleges oka, hogy mindaddig, amíg valamennyi vizsgált oklevél és pecsét nem lesz elérhető online formában, nem lehet visszakövetni a munkát készíteni. Természetesen nagy lépés, hogy az anyag megközelítőleg 50%-a online, színes fotómásolatokban elérhető az MNL OL DL–DF adatbázisában, ám az onnan még hiányzó anyagokat igyekszem feltölteni az

MTA–DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” Lendület Kutatócsoport által üzemeltetett online forrásadatbázisba. Ezt az adatbázis alábbiakban röviden ismertetem.

AZ ADATBÁZIS ISMERTETÉSE

A Kutatócsoport már a kezdetektől fogva célul tűzte ki, hogy az elsősorban diplomáciatörténeti kutatásainak eredményeit egy online adatbázisban közölje, s tegye elérhetővé mindenki számára. A „Magyarország a középkori Európában” című adatbázist a „Memoria Hungariae” Kutatócsoport már 2013-ban elkezdte fejleszteni, így 2019 márciusára már a 2.4.1.3.-as verziószámmal bír.²⁵

Fontos megjegyezni, hogy más adatbázisoktól eltérően, e kollekciónak nem egy lelőhely vagy forrástípus a gyűjtési elve. Vagyis nem egy adott levéltár anyagát igyekszünk közzétenni,²⁶ nem csak oklevelekre, számadáskönyvekre, vagy címeres ábrázolásokra szorítkozik a gyűjtemény anyaga.²⁷ Két vezérelv köré szerveződik gyűjtésünk: a forrásoknak legyen diplomáciatörténeti értéke, illetve kép formájában be is tudjuk azokat mutatni. Ezért az adatbázis kép alapú, vagyis minden rekordhoz tartozik egy kép. A feltölten-dő források között találunk okleveleket, sírköveket, kéziratokat, pecséteket és követjelentéseket. A forrás képe mellé 18 db metaadat-mezőt rendeltünk, melyből 13 db kereshető.²⁸ Amennyiben egy tételről több képet is közlünk – például egy sokpecsés oklevél esetén elő-hátoldal és a pecsétek – akkor a képek külön rekordként kerülnek rögzítésre, de a „Kapcsolódó rekordok”

²¹ KUMOROVITZ Lajos Bernát: *Mátyás király pecsétjei*, Budapest, 1932.

²² NOVÁK Ádám: *Egy kutatási program első eredményeinek bemutatása. Sokpecsés oklevelek 1439 és 1457 között*, In: Micae Mediaevales IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról, szerk. GÁL Judit, KÁDAS István, RÓZSA Márton, TARJÁN Eszter, Budapest, 2015. 199–212.

²³ Korábbi tanulmányomhoz képest két további oklevelet listáztam. Az egyik ma már csak fotómásolaton van meg: MNL OL DL 104 990. A másik oklevelet Németországban őrzik: Stadtarchiv Freiburg im Breisgau, Urkunden der Vorderösterreichischen Herrschaft, A1 III f, Sabaria (Szombathely/Ungarn) 1441 April 17.

²⁴ Ez egy további Magyarországon, de nem az Országos Levéltárban őrzött oklevél esetében is fontos: Esztergomi Primási Levéltár, Esztergomi Székesfőkapitány Magánlevéltára, Acta radicalia 47-1-30. MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 237 766. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a Romániában őrzött középkori oklevelek online adatbázisában is elérhető két, Nagyszebenben őrzött oklevél. <http://arhivamedievala.ro> – Letöltés ideje: 2019. március.

²⁵ http://lendulet.memhung.unideb.hu:8080/momentum-web/Momentum_web.html – Letöltés ideje: 2019. március.

²⁶ Mint a remek példával elől járó „Vestigia – Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban” című adatbázis. <http://vestigia.hu/> – Letöltés ideje: 2019. március.

²⁷ Gondolok itt a Címereslevél-adatbázisra: <http://adatbázisokonline.hu/adatbázis/cimereslevel-adatbázis> – Letöltés ideje: 2019. március.

²⁸ Dátum, Forrás keletkezési helye, Forrás szerzője, Forrás (fizikai) jellege, Fennmaradási forma, Személynevek, Földrajzi nevek, Rövid tartalom, Nyelv, Kapcsolódó rekord. Ehhez járul még hozzá az Egyéb mezők kereshetősége, valamint az őrzés helye szerinti csoport, és a rekord pontos számára történő keresési lehetőség. Nem kereshetők a Forráshely (eredeti jelzet), Kiadási adatok, Szakirodalom, Terjedelem, Korabeli datálás és a Kép adatai mezők.

című mező alatt belső hivatkozással összekapcsoljuk őket. Ennek segítségével egy többoldalas kézirat egyes oldalai külön hivatkozhatóak, valamint a visszakeresés is könnyebb. A belső hivatkozásokon kívül a 21. századi kihívásoknak megfelelően külső hivatkozások lehetőségét is megteremtettük. Így, ha egy-egy oklevél kiadása már korábban megtörtént, és annak online változata például a Hungaricana adatbázisában elérhető, akkor a konkrét oldal hiperhivatkozása beágyazható a rekord vonatkozó mezőjébe.

A rekord „Csatolmány” gombjára kattintva a forrás képe megjeleníthető, nagyítható. A forrásokról készített fotók nagy részét csupán kutatási célokra használhatja fel a Kutatócsoport, ezért a képek nem menthetőek, továbbá vízzel vannak ellátva, tiszteletben tartva ezzel az eredeti forrást őrző intézmények jogait. Ugyanakkor a rekord szöveges tartalmait egy-egy PDF fájl formájába lementhetők a rekord „PDF” gombjával, melyek így összefűzhetők, kereshetők és hivatkozhatók.²⁹ Az adatbázis elérhető a Kutatócsoport honlapjáról, egy ingyenes regisztrációt követően névre szóló fiókkal szabadon használható. A továbbiakban a témánkhoz kapcsolódó, az adatbázisba már feltöltött anyagot ismertetem.

SOKPECSÉTES OKLEVELEK A HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV-BÓL (HHSTA)

A bécsi levéltár Allgemeine Urkundenreihe (AUR) fondjában hét, témánkhoz kapcsolódó oklevelet őriznek, ebből négy került már feltöltésre. Egyik dokumentum sem ismeretlen történetírásunk számára, mindegyik szövegét már a századforduló előtt kiadták.³⁰ Mindegyikük hordoz magyar érseki, vagy püspöki pecsétet. Az adatbázisba eddig nem feltöltött oklevelek közül Lővei Pál jóvoltából az 1452. március 5-én kelt megállapodáson lévő pecsétek képeit is ismerjük rajzolt közlésből.³¹

Az első a sorban az 1439. május 30-i eskü, melyben az ország rendjei ígéretet tettek Albert királynak és Erzsébet királynénak, hogy az előző napi dekrétumban foglaltakon felül nem támasztanak további követeléseket velük szemben.³² Plicatúrán a beírt pecséttartó szalagok balról jobbra, egy sorban helyezkednek el, a 13. pecsétől következnek a megyei követek, szalagjaikon duplán függenek a pecsétek. Az eredeti hatvannégy pecsétből ötvenhárom függ alá ma is. A 4. 5. 25. 33. 41. 47. 49. 51. és a 61. szalag címzés nélkül maradt. Leszakadt a 3. 6. 7. 10–12. 19. 36. 57. 62. és 63. pecsét. A megmaradt pecsétekből három vörös, a többi zöld vagy természetes színű viaszba nyomott. A pecsétmezők erősen szennyezettek. A három vörös viaszú pecsét a prelátusok rendjének három tagjához tartozik.

A három főpap közül Pálóci György esztergomi érsek pecsételt elsőként.³³ Természetes színű viasz pecsétfészekben vörös viaszba nyomott nyolcszög alakú pecsétje látható. A mezőben lilomos koronából növe, szembenéző, felemelt jobbájjal szakállát markoló, baljában könyvet tartó férfialak. A fej két oldalán majuszkulás G S monogram látható. A pecsétzalagon a Georgius Strigoniensis rövidítése olvasható. Ez az érsek utolsó ismert pecsétlenyomata, röviddel az oklevél kiállítását követően távozott az élők sorából.

Pálóci György (†1439) az északkeleti ország részben birtokos előkelő család sarja volt. Apja, Péter pozsonyi ispán három fia közül Máté nádor, Imre titkos kancellár, György pedig esztergomi érsek lett Zsigmond alatt, s emelkedett fel az arisztokrácia sorába. 1409-ben szepesi prépostként kezdte egyházi pályafutását, 1419-től erdélyi püspök lett, majd 1423-tól haláláig esztergomi érsek. 1438-ban ő koronázta meg Albert királyt, aki mellett 1438-tól haláláig kancellár volt. Több adományhoz és bárósághoz segítette hozzá unokaöcseit, Lászlót és Simont. Albert halálát és a polgárháborút már nem érte meg.³⁴

gemmapecsétje.

³² HHStA AUR 1439. V. 30. (MH 21001).

³³ MH 21003. Vö. 1. ábra.

³⁴ ENGEL Pál: *Zsigmond bárói: Rövid életrajzok*, In: Művészet Zsigmond király korában 1387–1437, I–II, szerk. BEKE László, MAROSI Ernő, WEHLI Tünde, Budapest, 1987. II. 405–457. 347–440.; MÁLYUSZ Elemér: *Az első Habsburg a magyar trónon*, Aetas, 9. (1994) 3. sz. 120–151.; C. TÓTH Norbert: *A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437*, Bu-

²⁹ Egy adott rekord hivatkozásának tekintetében iránymutatónak a következőket szánjuk: Memoria Hungariae (Továbbiakban: MH) 10025. (Példa)

³⁰ A kiadási adatokat l. a rekordoknál.

³¹ HHStA AUR 1452 III. 5. Lővei, „...jelen levelünket... i. m. 112–113. Vagyis Szécsi Dénes esztergomi érsek gyűrűs, Kálnói András pécsi püspök nagyobb, Vitéz János váradi püspök gyűrűs és Döbrönte (Himfi) Tamás pannonhalmi apátsági kormányzó

1. ábra: Pálóci György eszergomi érsek pecsétje

Második helyen János kalocsai érsek pecsételt.³⁵ Szintén természetes színű viasz pecsétfészekben vörös viaszba nyomott nyolcszög alakú pecsét maradt meg. Mezejében álló háromszög-pajzs kidomborodó pajzsfővel. Minuszkulás körirata: + s.iohis(...). A pecsétzalagon az *Archiepi Colocen* felirat olvasható. Analógiaként hozható a még ugyanezen évben kiadott oklevélre függesztett pecsétje.³⁶ Buondelmonte János vagy Giovanni Buondelmonte (†1447) Firenzében született 1389-ben, majd az itáliai Praglia bencés monostorának apátja lett. Ozorai Pipo rokonságába tartozott, és annak pápai követsége idején került Magyarországra, ahol 1410-ben az Ozorai-birtokok közelében lévő pécsváradi apátság élére helyezték. Kalocsai érsekké királyi kinevezéssel, illetve káptalani választással lett, majd a pápa is kinevezte 1424-ben. 1432-ben részt vett a bázeli zsinaton. A Firenzével folytatott háború idején a firenzei származású érseket 1435-ben Cillei Hermann fogságba vetette és csupán pápai sürgetésre szabadult ki. Többször ellentétbe került a főegyházmegyéje területén számos birtokkal rendelkező bátmonostori Töttös családdal. Vele zárul az egymást követő, itáliai származású kalocsai érsekek sorozata. Az 1440-es években

alig találkozunk nevével az oklevelekben, így nem tudni, V. Lászlót vagy I. Ulászlót támogatta-e.³⁷

Analógiáiból jól ismert pecsétet találunk a negyedik helyen is. Mátyás váci püspök vörös viaszba nyomott nyolcszög alakú pecsétjéről van szó, amelynek elmosódott pontsorról keretezett mezejében álló címerpajzs, benne patkó látható.³⁸ Pecsétzalagja beíratlan. Ugyanez a pecsétje tűnik föl még több alkalommal,³⁹ bár egy érdekesség is fűződik hozzá. Az országnagyok 1445. február 8-án Székesfehérvárott Zala megye nemesi és Bátmonostori Töttös László részére országgyűlési meghívót küldtek.⁴⁰ Mátyás püspök másik négy társával pecsételte meg a leveleket,⁴¹ melyek kissé ugyan kopottak, de megállapítható, hogy az akkor már veszprémi püspök az elvileg egy napon kelt leveleket két különböző pecsétjével hitelesítette. Címere, a patkó, az egyik levélen háromszor tűnik fel a gyűrűs pecsét mezőjében. Ennek a változatnak ez az egyetlen ismert példánya, párhuzamos, vagy váltott használatára nincs példa. Annak oka, hogy egy helyen és egy napon miért két pecsétet használt, biztosan nem állapítható meg. Ugyanakkor feltételezhető, hogy nem csupán ez a két levél kelt aznap – más megye és más előkelő, sőt város is kaphatott hasonló meghívót –, a kancellária leterheltsége okozhatta az anomáliát.

Gatalóci Mátyás (†1457) szlavóniai köznemesi család sarja. Eberhard zágrábi püspöknek köszönhette pályája felfutását. Már 1401-ben bácsi, később zágrábi, pécsi kanonok lett. 1419 és 1423 között a nagykancellária ítélmestere volt. 1424-től titkos alkancellár, 1434-től már főkancellár. 1428-tól pécsi prépost, 1437-től pedig pécsi püspök, majd a váci egyházmegye élére került 1439-ig. 1440-ben a veszprémi püspökséget vette át, ahol haláláig szolgált. A Zsigmond-kori kancelláriai rendszer kialakításában aktív résztvevő, az 1440-es és 1450-es években gyakran volt jelen

dapest, 2013. 87. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 4.)

³⁵ MH 21004.

³⁶ MNL OL DL 39 290.

³⁷ Thoroczkay Gábor jegyzete alapján. KATONA István: *A kalocsai érseki egyház története I*, Kalocsa, 2001. 232–233. 881. jegyzet. Uo. további irodalom.

³⁸ MH 21005.

³⁹ Pl. MNL OL DL 39 290. és DL 39 293. Novák, Középkori magyar... i. m. 65.

⁴⁰ MNL OL DL 80 828. és DL 50 583.

⁴¹ Szécsi Dénes esztergomi érsek, Hédervári Lőrinc nádor, Újlaki Miklós és Hunyadi János erdélyi vajdák.

fontos politikai döntéseknél.⁴²

A témánkhoz kapcsolódó második oklevél 1442. augusztus 16-án, Budán kelt, amelyben I. Ulászló magyar király és a lengyel kísérete, valamint a magyar a rendek menlevelet adtak Erzsébet királynénak.⁴³ Az oklevélen 39 bevágás található a beírt pecséttartó pergamencsíkoknak, egy sorban, egymáshoz képest függőlegesen kissé eltolva. Ezek közül azonban kettő, a 19. és a 26. eredetileg biztosan nem volt használva. Jelenleg 27 pecsét függ az oklevélről, további kettőt (feltehetően a 30. és 35. helyekre tartozókat) leszakadva, az oklevél mellett őriznek. Az éppen maradt pecsétek közül ötöt vörös (14. 19. 21. 24. 28.), huszonhármat zöld, további kettőt természetes színű viaszba nyomtak. A 14. pecsét Brankovics György rác despotáé, a 19. Ulászló királyé. A lengyel kíséret tagjainak pecsétjei a 6–13. helyeken találhatóak. A pecsétek közül több elmosódott, vagy csak töredékesen maradt meg. A szöveg végén megerősítők névsora (Losonci László csak pecsételt). Az oklevelet eredetileg öt püspök erősítette meg, de Simon egri, Mátyás veszprémi, Péter csanádi püspökök pecsétjeik azonban elvesztek.

A megmaradt két főpaphoz tartozó pecsét közül az első János váradi püspök nevéhez köthető.⁴⁴ Ovális alakú gyűrűspecstjének lenyomatát vörös viaszban találjuk. A pecsétmezőben a körirattól folytonos vonallal elválasztott kerek talpú pajzsban négyelt címer látható. Fölötte püspöki süveg. Majuszkulás körirata nehezen olvasható, a lenyomat erősen szennyeződött, elmosódott.

Ioannes de Dominis vagy Dominiszi János (†1444) Rab szigetén született. Apja, András részt vett Zsigmond király velencei hadjáratában (1411–13). 1432-ben kapta meg a zenggi püspökséget. Zsigmondot familiárisként szolgálta, ezért 1434-ben nemességet adott neki, majd 1437-ben császári palotagróffá nevezte ki. 1439-ben Albert követeként tevékenykedett. I. Ulászló király váradi püspökké nevezte ki 1441-ben. A váradi székesegyház 1443-as megrongálódása-

kor maga mentette meg Szent László fej-ereklyéjét. Szerepe lehetett Vitéz János egyházi karrierje alakulásában. Ulászló hű támogatója, a várnai csatában is mellette küzdött, halálát ott lelte.⁴⁵

A másik magyar egyházi pecsételő József boszniai püspök volt.⁴⁶ A természetes színű pecsétfészkekben lekerekített sarkú téglalap alakú gyűrűspecstet vörös viaszba nyomták. Pecsétmezejében kerek talpú címerpajzs, ábrája elmosódott. Gótikus minuszkulás körirata: sigilli ioseph (...) bosnie. A lenyomat különösen érdekes, hiszen nem ismerünk tőle pecsétet a magyar levéltárakból.⁴⁷

József [de Zela] (†1444) származásáról keveset tudunk. 1428-as püspöki kinevezését megelőzően a Bars megyei Léva plébánosa volt. Feltehetően Zsigmond király egyik katonabárájának, Lévai Cseh Péternek bizalmasa. I. Ulászló közelében tűnt fel 1440 júniusában, és 1442-ben is, feltehetően a lengyel uralkodót támogatta a polgárháborúban. Annak végét azonban nem élte meg, még 1444 áprilisa előtt elhunyt, utódlása már ekkor megtörtént. Sirkövének töredékét Diakováron találták meg.⁴⁸

Kevesbé ismert Dénes esztergomi érsek nagyobb pecsétje, amelyet a radkersburgi béke (1447. június 1.) okmányán találhatunk.⁴⁹ Az oklevél alján 8 pecsét függ balról jobbra egy sorban. Két főpap (vörös) és hat főúr (zöld) pecsétjei beíratlan pergamenszalagokon függenek. Az elmosódott 5. pecsét kivételével mindegyik jó állapotban van. Közülük az első Dénes érseké, amely természetes viaszú pecsétfészkekben kör alakú vörös pecsét.⁵⁰ A pecsétmezőben címerpajzsban kétfejű koronás sas látható. A pajzsos kereszt nyugszik, bíborosi kalappal. Folytonos vonalak közötti majuszkulás körirata: S[igillum] DIO[nusius] CARD[inalis] AR[chi] EPI[sco]pus S[tr]IGONIEN[sis]. A pecsétnek analógiá-

⁴² FEDELES Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*, Pécs, 2005. 359–361. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.)

⁴³ HHStA AUR 1442. VIII. 17. (MH 21061).

⁴⁴ MH 21070.

⁴⁵ PAJORIN Klára: *A Bázeli Zsinat hatása Magyarországon (Görögök, görög tudósok és a korai magyar humanizmus)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 115. (2011) 1. sz. 3–26.

⁴⁶ MH 21069.

⁴⁷ Egy másik példányának közlése: NOVÁK, Középkori magyar... i. m. 68.

⁴⁸ ENGEL Pál, LÖVEI Pál: *A gerecei vörösmárvány használata Zágrábban és környékén a középkorban*, In: Annales de la Galerie Nationale Hongroise, Budapest, 1991. 47–51.

⁴⁹ HHStA AUR 1447. VI. 1. (MH 21095).

⁵⁰ MH 21097. Vö. 2. ábra

ja nem ismert.

Szécsi Dénes (†1465) a Balog nem felsőlendvai ágából Miklós tárnokmester fia. Tanulmányait a bécsi és a bolognai egyetemen végezte. 1438–39-ben a nyitrai, 1439–1440-ben az egri püspökség élén állt. 1439-től esztergomi érsek, 1440-től bíboros. Három magyar királyt (V. László, I. Ulászló, Mátyás) koronázott meg. Három pápaválasztáson (V. Miklós, III. Callixtus, II. Pius) vett részt Rómában. Sokat tett az esztergomi érseki egyház újjáépítéséért. Az 1440–50-es évek meghatározó politikai alakja volt, majd Mátyás király főkancellárja lett.⁵¹

2. ábra: Szécsi Dénes esztergomi érsek pecsétje

Az ő pecsétjét követi Ágoston győri püspöké.⁵² Szintén természetes viaszú pecsétfészkekben nyolcszög alakú vörös színű pecsét lenyomat látható. Az ovális pecsétmezőben vágott címerpajzs, benne felül növekvő sas, alul hatágú csillag került ábrázolásra. A szalagba írt, két részre oszló köriratának olvasata bizonytalan. A pecsét egy része kitört. Több analógiája is ismert.⁵³

Salánki Ágoston (†1465) családi háttere nem tisztázott, feltételezhetően német származású volt. Pályafutását Borbála királyné kancelláriájában kezdte 1429-ben. Egyetemi tanulmányokat folytatott, ugyan fokozatot nem szerzett. Erzsé-

bet királyné titkára, majd alkancellárja volt. A királyné halála után is V. László ügyét támogatta, többször feltűnt az országnagyok között Szécsi érsek környezetében. 1445-ben nevezték ki győri püspökké. Mátyás megválasztásáig többször ülésezett az országnagyokkal, utána azonban háttérbe szorult.⁵⁴

3. ábra: Salánki Ágoston győri püspök pecsétje

Az utolsó itt ismertető tétel tulajdonképpen két oklevél. 1453. szeptember 13-án az országnagyok megújították V. László királynak tett hűségesküjüket, az erről kiállított privilegium pedig két példányban is fennmaradt.⁵⁵ A levéltárban ugyanazon jelzet alatt található, mindkettőn eredetileg öt pecsét függött, két főpápe (vörös) és három főúré (zöld). Az első példányról a 4. pecsét leszakadt, de a pecsétfészket külön őrzik. A 3. pecsét elmosódott. A második példányról a 2. pecsét szakadt le. Az első pecsét mindkét oklevélen Szécsi Dénes esztergomi érsek gyűrűspecstje.⁵⁶ Ez természetes színű pecsétfészkekbe nyomott nyolcszög alakú gyűrűspecst vörös viaszban. A pecsétmezőben címerpajzsra ábrázolt kétfejű koronás sas látható. A pajzsra

⁵¹ KUBINYI, Szécsi Dénes... i. m. 99–108.

⁵² MH 21098. Vö. 3. ábra.

⁵³ Pl. MNL OL DF 203 248.

⁵⁴ VÉGH Gyula: *Jegyzetek a magyarországi püspökök címereihez I*, Turul, 49. (1935) 1. sz. 1–4. 4.; NEMES Gábor: *Salánki Ágoston. A királynéi kancelláriától a győri püspöki székhöz*, Levéltári Közlemények, 80. (2009) 3–29. L. még NEMES Gábor: *Salánki Ágoston győri püspök*. In: *Összekötnek az évezredek*. Pázmány történelmi műhely III. Budapest–Piliscsaba, 2001. 41–51.

⁵⁵ HHStA AUR 1453. IX. 13. (MH 21105 és 21111).

⁵⁶ MH 21107. és 21113.

kereszt nyugszik, bíborosi kalappal. Folytonos vonalak közötti majuszkulás körirata nehezen olvasható.⁵⁷

A második helyen András pécsi püspök pecsételt, sigillum csak az első példányon lelhető föl. A természetes színű pecsétfészekbe nyomott kör alakú pecsét vörös viaszú. A pecsétmezőben címerpajzs, benne középen egyenlő szárú kereszt, sarkaiban három liliom, oldalán két hatágú csillag. A címerpajzsot növényi láncolat (tövis) választja el a körirattól. A körirat elmosódott, olvasata bizonytalan.⁵⁸

Kálnói András (†1455) a Bars megyében birtokos, nemes Kálnói család sarja. 1428-ban a csázmái káptalan kanonokja, majd 1441-től 1445-ig pécsi kispópost lett. 1440 és 1444 között a nagykancellária alkancellárjaként tevékenykedett, feltehetően Ulászló királyt segítve. Pécsi püspöknek a káptalan választhatta meg, és 1445-ben nevezte ki a pápa. Az egyházmegyét 1455-ös haláláig vezette. Az 1450-es években több ízben feltűnt az országnagyok között, aktív szerepet vállalhatott a politikai döntésekben.⁵⁹

4. ábra: Kálnói András pécsi püspök pecsétje

SOKPECSÉTES OKLEVELEK AZ ARCHIVE REPUBLIKE SLOVENIJE-BŐL (ARS)

Kevesek számára ismert a tény, miszerint a Szlovén Nemzeti Levéltár Ljubljanában található épületében őrzik a térség, de főleg a Cillei család történetére vonatkozó középkori okleveleket a Sektor za varstvo najstarejšega arhivskega gradiva nevű fondban. Eredetileg a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv-ban őrizték ezeket az okleveleket, majd az 1980-as években több részletben kiszolgáltatták Jugoszláviának.⁶⁰ Így fordulhat elő, hogy az alább ismertetett oklevelek közül kettőnek két DF jelzete is van két külön mikrofilm-felvétellel.⁶¹ Az egyik ugyanis még az eredeti oklevélről készült, a második pedig annak fénymásolatáról. Az MNL OL DL–DF adatbázisban egyelőre az új őrzési hely nincs felvezetve. Az anyag Ljubljanában nagyon jó körülmények között kutatható, hiszen egy zárt rendszerben, kereshető, digitális fotók hozzáféréssel működő adatbázisban szabadon hozzáférhető.

Témánkhoz kapcsolódóan három oklevelet őriznek ott. Mindegyik I. Ulászló király 1441-es tavaszi nyugati hadjáratához köthető.⁶² Az első, április 17-én a Szombathely alatti táborban kelt dokumentum szerint, az országnagyok hozzájárultak, hogy I. Ulászló Kottler Péternek adta a zágrábi püspökséget. Eredetileg kilenc, ma már csak hét pecsét függ alá egy sorban, beírt pergamenszalagokról. Középen (5.) I. Ulászló magyar király első titkospecsétje. Tőle balra 3 főpap vörös, jobbra pedig 3 főúr zöld színű pecsétje függ. Marcali Imre (1.) és Pálóci Simon (8.) pecsétje leszakadt. A pecsétek erőteljesen roncsoltak. A pergamenszalagok beírtak, kivéve a királyé.⁶³ Az oklevélnek egy másik, kevésbé ismert példánya is akad. Hasonló szöveggel állítottak ki egy oklevelet, melyet ma Freiburgban őriznek.⁶⁴ Az

⁵⁷ Egy másik példányának közlése: Novák, Középkori magyar... i. m. 63.

⁵⁸ MH 21108. Vö. 4. ábra

⁵⁹ FEDELES, A pécsi székeskáptalan... i. m. 391–392.

⁶⁰ Johannes GRABMAYER, Christian DOMENIG: *Die Grafen von Cilli und ihr Archiv, Geschichte der Alpen*, 10. (2005) 75–92.

⁶¹ MNL OL DF 287162 és DF 258 346 valamint DF 287161 és DF 258 347.

⁶² FEISZT György: *I. Ulászló dunántúli hadjárata, 1441*, in: *Határon innen, határon túl; Tanulmányok Tilcsik György 60. születésnapjára*, szerk. BARISKA István, MAYER László, Szombathely, 2012. 115–122.

⁶³ ARS SI AS Nr. 4996. (MH 22001.) Kiadását l. a rekordnál.

⁶⁴ Stadtarchiv Freiburg im Breisgau, Urkunden der Vorderös-

oklevélről és a pecsétokról a fotók beszerzése folyamatban van.

A második és harmadik oklevél két nappal később, április 19-én kelt. Mindkettőn eredetileg tíz, ma pedig kilenc pecsét függ alá egy sorban, pergamenszalagokról. Feltehetően Ország Mihály pecsétje (10.) szakadt le. Középen (5.) Ulászló király magyar királyi pecsétje látható, tőle balra három vörös viaszú főpapi és egy zöld viaszú főúri pecsét függ. A király pecsétjétől jobbra négy zöld viaszú főúri pecsét található. A pecsétek erősen elmosódtak. A második oklevél pecséttartó szalagjai beírtak.⁶⁵

A három oklevélen ugyanazon három főpap vörös viaszú pecsétjét találjuk meg. Az uralkodó mellett közvetlenül Simon egri püspök helyezte el pecsétjét. Ugyanakkor az április 17-i oklevélen *domini Agriensis* feliratú pergamenszalagon kerek alakú lenyomat látható,⁶⁶ a másik két oklevélen pedig egyértelműen nyolcszög alakú gyűrűspecsét nyoma.⁶⁷ Utóbbiak pecsétmezőjében kerek talpú pajzsban koronából kinövő jobbra néző, kitárt szárnyú hattyú látható. Körirata nincs.⁶⁸ A pecsétfészek és a pecsétmező mindkét esetben ép, erősen szennyeződött, kopott.

Rozgonyi Simon (†1444) a Bászty névvel szerezte Rozgonyi ágának leszármazottja. Családjá Zsigmond király alatt emelkedett fel. Apja, Simon, országbíróként a király fontos támasza volt. Tanulmányait Krakóban, majd Bécsben végezte. 1412-től szebeni, 1419-től dömösi prépost. 1428-tól veszprémi püspöknek nevezték ki. Jog szerint magának követelte Erzsébet királyné koronázásának jogát, emiatt örök ellentét alakult ki a püspök és a királyné között. 1440-től egri püspök, I. Ulászló király kancellárja, és legbuzgóbb támogatója. Több hadjáratot vezetett Giskra ellen, halálát a várnai csatában lelte.⁶⁹

A következő egyházi vezető Dominiszi János váradi püspök, akinek fentebb ismertetett pecsétjének elmosódott lenyomatai találhatók az okleveleken.⁷⁰ A harmadik főpapi pecsét tulajdonosa Péter csanádi püspök. A természetes színű pecsétfészekbe és vörös viaszba kör alakú gemmapecsétet nyomtak. A pecsétmezőben balra néző ifjú arca, körirata nincs, legjobb példánya a harmadik dokumentumról függ alá.⁷¹

Péter püspök (†1457) egyesek szerint a Himfi család remetei ágából származott, a rokonság bizonyítása azonban nehézkes.⁷² 1431-ben csanádi kispépostnak választották. Püspökké 1438-ban lépett elő. Feltehetően I. Ulászlót híve volt a polgárháború alatt, 1441-ben elkíserte a tavaszi dunántúli hadjáratára, és részt vett az Erzsébet és Ulászló közötti szeptemberi béketárgyalásokon. 1444-ben egyik aláírója volt a szegedi békét megszegő végzésnek. 1450-ben Rómába zarándokolt, hogy híveinek búcsúengedélyeket szerezzen. Az 1450-es években Hunyadi Jánost támogatta.⁷³

5. ábra: Péter csanádi püspök pecsétje

terreichischen Herrschaft, A1 IIIf, Sabaria (Szombathely/Un-garn) 1441 April 17.

⁶⁵ ARS SI AS Nr. 4998 és 4999. (MH 22010. és 22021.)

⁶⁶ MH 22005. Sajnos a pecsétkép teljesen elmosódott. Analógiája talán az MNL OL DL 44 321. oklevél 2. pecsétje.

⁶⁷ MH 22015. és 22026.

⁶⁸ Egy másik példányának közlése: Novák, Középkori magyar... i. m. 64.

⁶⁹ PÁLOSFALVI Tamás: *Rozgonyi Simon*, In: Szürke eminenciások a magyar történelemben, szerk. SZENTPÉTERI József, Budapest, 2003. 30–31.; C. TÓTH, A székes- és társaskáptalanok... i. m. 89.

⁷⁰ MH 22004., 22014. és 22025.

⁷¹ MH 22003., 22013. és 22024. Vö. 5. ábra.

⁷² Kiindulási pont címeres gyűrűspecsétje jelenthet: MNLOL DL 13647 2. és DL 44321. 3. pecsét.

⁷³ C. TÓTH, A székes- és társaskáptalanok... i. m. 29.; G. TÓTH Péter: *A csanádi székeskáptalan személyi összetétele a késő-középkorban (1354–1526)*, Doktori értekezés. Szeged, 2014. 267.

ÖSSZEGZÉS ÉS STATISZTIKA

A fenti példák alapján is jól látható, hogy a sokpecsétetes oklevelek gyűjtése analógia nélküli főpapi pecsétetek azonosítását teszi lehetővé. A jelentősebb egyházfők kivételével a legtöbben nem végeztek aktív oklevéladó tevékenységet, így gyakran csak az ilyen típusú okleveleket hasznosíthatja a kutató. Az általam vizsgált 69 darab oklevélből 35-ön található főpapi pecsét. Összesen 18 személy 81 azonosítható pecsétjéből 29 különböző lenyomat.⁷⁴ Ez az időszak ismert főpapjainak több mint felét jelenti. A Lővei Pál által felállított tipológia szerint egy klasszikus pontifikális (Rozgonyi Simon), négy „nagyobb” (de Dominis János, Szécsi Dénes, Kálnói András, Rozgonyi Simon), és 24 gyűrűspecstet ismerünk. Ezek közül három gemmapecsét, 21 pedig címeres ábrázolás. A jelen tanulmányban ismertetett, és az adatbázisba feltöltött pecsétetek jól mutatják, milyen lehetőségek rejlenek a külföldi okleveles anyag pecsétteni szempontú vizsgálatában. Valamennyi oklevél feldolgozása pedig egy teljes, és sok szempontból elemezhető adatsort eredményezhet, mely a jelen keretek közt nem tárgyalt vizsgálati lehetőségeket is magába foglalja, így például az egyes személyek itineráriuma összeállításának lehetőségét.

⁷⁴ Boundelmonte János kalocsai (1); Csetneki László nyitrai püspök (1); Dominis János zenggi, majd váradi püspök (2); Döbrönte Tamás pannonhalmi apátsági kormányzó (1); Gatalóci Mátyás váci, majd veszprémi püspök (2); Hédervári László egri püspök (1); Herceg Rafael boszniai püspök, majd kalocsai érsek (2); Bezzai József boszniai püspök (1); Kálnói András pécsi püspök (2); Mihály fia Benedek győri püspök (1); Pálóci György esztergomi érsek (1); Péter csanádi püspök (2); Rozgonyi Simon veszprémi, majd egri püspök (4); Salánki Ágoston győri püspök (1); Szalánkeméni Mikola Jakab szerémi püspök (2); Szécsi Dénes esztergomi érsek (3); Szilasi Vince váci püspök (1); Zrednai (Vitéz) János váradi püspök (1).